

10 JAAR CARTESIUS MUSEUM

Utrecht
2012-2022

Giep Hagoort, John Huige, Erik Uitenbogaard

Tien jaar Cartesius Museum Utrecht 2012-2022

Giep Hagoort, John Huige, Erik Uitenbogaard

Het Cartesius Museum heeft een belangrijke impuls gegeven aan de nieuwe creatieve bedrijvigheid van het huidige Werkspoorkwartier in Utrecht. Het is deze recente geschiedenis die in dit boekje als inspiratiebron is gebruikt.

December 2021

Inhoud

5

2032: Grootschalige evacuatie delen van Utrecht

Het geheim van Utrecht verklaard

Giep Hagoort

10

Hoe Utrecht leerde dansen

Experimenteerruimte voor een regeneratieve gebiedsontwikkeling

John Huige

20

Tien jaar Cartesius Museum

Creativiteit en samenwerking als basis voor succesvolle transitie van een
grootstedelijk bedrijventerrein

Erik Uitenbogaard

33

Conservatoren Cartesius Museum

3

THE FEAST - 5 oktober 2012, Werkspoorkathedraal

RobotMatch - 11 september 2012, CAB-gebouw

2032: Grootschalige evacuatie delen van Utrecht Het geheim van Utrecht verklaard

Giep Hagoot

Utrecht, maandag 12 januari 2032

De eerste storm dit jaar heeft de stad Utrecht hard getroffen. Door de extreem hoge windsnelheden, gepaard gaande met zware hoosbuien, is rond vijf uur namiddag een containerschip in het Amsterdam-Rijnkanaal losgeslagen en heeft het de kade ter hoogte van de Daphne Schippersbrug zeer ernstig beschadigd en een groot gat veroorzaakt. Door de extreem hoge waterstand dreigen de wijken en buurten Kanaleneiland, Oog in Al, Lombok, Werkspoorkwartier, Lage Weide en Leidsche Rijn onder water te komen staan. De vanwege klimaatverandering verhoogde en versterkte kades en dijken houden nog stand maar een doorbraak wordt gevreesd. Enkele containers zijn op de kade terechtgekomen. De containers bevatten zeer gevaarlijke chemicaliën die – wanneer deze in contact komen met water – de bodem decennia lang vergiftigen en grote delen van de stad onleefbaar maken.

50.000 geëvacueerden

Binnen tien minuten na de alarmmelding kon de burgemeester het Integraal Veiligheidsplan (IVP) in werking stellen. Onderdeel van dit IVP vormt in Utrecht het zogenaamde DomPlan Z, een noodverordening in de hoogste categorie. Deze verordening activeert hulpdiensten, technische en creatieve teams en vrijwilligers, en legt al het verkeer stil. Via de lokale media en social media worden veiligheidsinstructies gegeven aan de bewoners. Vanwege de complexiteit van de acute dreiging – wateroverlast voor de wijken in combinatie met een aantasting van de leefomgeving door chemicaliën – is een grootschalig evacuatieplan in werking gesteld. Ruim 50.000 bewoners uit de genoemde wijken zijn opgevangen in accommodaties aan de hoger gelegen oostkant van Utrecht.

Acute dreiging voorbij

Acht uur later meldt de burgemeester dat de evacuatie zonder noemenswaardige problemen is voltooid. Intussen hebben experts met moderne technieken de ramplaats geïsoleerd en bestaat er geen acute dreiging meer. Naar verwachting zal het veilig stellen van de containers en het dichten van de kade nog drie dagen in beslag nemen. Stadsbestuur, crisisteam en Rijkswaterstaat zijn nog in overleg wanneer het veiligheidsrisico effectief kan worden afgeschaald.

Het Geheim van Utrecht

In de media – ook internationaal – is gesproken van het *Geheim van Utrecht*. De vierde stad van Nederland met ongeveer 423.000 inwoners heeft bij deze ramp een huzarenstukje volbracht met de wonderbaarlijke evacuatie, de razendsnelle en effectieve isolatie van de containers en het vernuftig dichten van het gat in de kadewand van het Amsterdam-Rijnkanaal.

Eén op de tien Utrechters is in minder dan tien uur geëvacueerd en er hebben zich geen noemenswaardige incidenten voorgedaan. Slechts tien personen werden met lichte verwondingen geholpen op de mobiele, medische post.

Wat is het *Geheim van Utrecht* dat dit zo voorbeeldig is gelopen?

Vijf cruciale succesfactoren

DomPlan Z van het Utrechtse IVP voorziet in een reeks maatregelen die na zorgvuldige analyse van een universitaire onderzoeksgroep vijf cruciale succesfactoren laat zien.

1. Systeendoorbreekende aanpak

Allereerst de opmerkelijke Utrechtse reactie – alweer ruim tien jaar geleden – op het alarmerende rapport van het VN klimaatpanel IPCC van juni 2021. De Utrechtse gemeenteraad koos voor **een systeendoorbreekende aanpak**. Die aanpak bestond uit een draagvlak creëren voor klimaatvriendelijke gedragsverandering bij bewoners en bedrijven, en een nieuw politiek welzijnskader scheppen ter bestrijding van ongelijke kansen, het gebrek aan woningen en de zwakke sociale positie van nieuwkomers. Tegelijkertijd is stadsbreed een basisinkomen ingevoerd om uitsluiting door werkloosheid te voorkomen. Het Utrechts bestuur rekende af met de neoliberale marktwerking in de publieke sector en introduceerde een code die ervoor zorgt dat bedrijven en hun leidinggevenden direct verantwoordelijk zijn voor duurzame, langetermijn investeringen en voor een duurzame dagelijkse uitvoering. In ruimer verband heeft de stad Utrecht de afgelopen jaren gewerkt aan een regeneratieve aanpak waarbij duurzaamheid alleen bereikt kan worden als aan de aarde wordt teruggegeven wat haar door onbelemmerde economische groei is ontnomen. Hiervoor zijn criteria ontworpen voor burgers, bedrijven en overheidsinstellingen.

2. Nieuw: Democratische Raad van Utrecht

In het voorjaar van 2022 vonden massale protesten plaats van Utrechtse burgers als reactie op partijpolitieke ruzies over de samenstelling van een nieuw stadsbestuur, na de gemeenteraadsverkiezingen van 16 maart in dat jaar. De massale burgeropstand eiste van de politiek samenwerking op basis van het belang van de stad en haar inwoners. Het protest had een verrassende uitkomst: alle fracties verbraken tijdelijk de banden met hun politieke partijen en formeerden samen de nieuwe **Democratische Raad van Utrecht (DRU)** naar het idee van burgerberaden. De herverkiezingen van de DRU in 2026 en 2030 hebben vervolgens voor diepgaand, effectief beleid gezorgd.

3. De stad als (digitale) samenwerkplaats

Vanwege de inzet van actieve bewoners en vrijwilligers kent de stad al enkele decennia **een cultuur van intensieve samenwerking**.* In Lombok uitte zich dit in een *Burgerinitiatief Lomboxnet*: een netwerkachtige wijkvoorziening met slimme laadpalen die voor een wereldprimeur in 2015 zorgde. In 2021 is vanuit Utrecht een coöperatieve vereniging van stadstuinders opgericht die gezamenlijk en duurzaam groenten, fruit en kruiden verbouwen. In het Werkspoorkwartier zorgt de creatieve sector samen met ondernemers voor een hybride bedrijvigheid die circulariteit hoog in het vaandel schrijft en met regelmaat hiermee ook internationaal de aandacht trekt. Wijkteams strijden in 2021 om de eerste plaats in een competitie rond 'van het gas af'. Door deze competitie zijn op wijkniveau blijvende netwerken tussen bewoners en bedrijven ontstaan om kennis en ervaringen uit te wisselen. Al deze initiatieven geven een eigentijdse invulling van het aloude begrip van de commons: gemeenplaat-

sen waar samenwerking het algemeen belang van de community dient.
* De hier gegeven voorbeelden zijn in tegenstelling tot het verhaal niet fictief. Het betreft een zeer kleine selectie uit een groot arsenaal aan collectieve ervaringen.

Voor de gehele stad is een open digitaal platform beschikbaar dat samenwerkingsverbanden ondersteunt en een groot databestand heeft van initiatieven en van de producten die deze initiatieven genereren.

4. Dominante rol voor kunst en cultuur

Bij de politieke en maatschappelijke transformatie hebben **kunst en cultuur**, zowel individuen, collectieven als instellingen, een dominante rol gespeeld. Bij elk gemeentelijk initiatief is de verbeeldingskracht van deze sector toegevoegd aan doe-teams en wijkraden. De samenwerkende Utrechtse culturele instellingen verzamelen de ervaringen en nieuwe inzichten en zorgen voor verdere verspreiding met behulp van de mainstream en social media naar plekken elders, inclusief het onderwijs op alle niveaus: Basis, Voorgezet, VMBO, MBO, HBO en WO. De culturele sector vervult een voortrekkersrol waar het diversiteit en inclusiviteit betreft, met inbegrip van kunstenaars en andere professionals uit de rest van het land en het buitenland. Uit evaluaties blijkt dat de Utrechtse bewoners de inzet van kunstenaars erg waardeerden. Vaak werd opgemerkt dat 'kunstenaars je stimuleren verder te kijken dan je gewoon bent te doen, daardoor zie je veel meer kansen en mogelijkheden'.

5. Holistisch

Mede door de klimaatontwrichting kreeg het beleid in Utrecht aldoende vanaf 2022 een holistisch karakter en groeide het DomPlan Z uit tot een creatieve en allesomvattende aanpak om ernstige rampen te kunnen weerstaan. Alle informatie over overstromingen, branden, evacuaties, veiligheidsrisico's en -plannen en verbeeldingen werd verzameld en omgebouwd tot maatwerk en opgenomen in dit Utrechtse plan. Het plan geeft vrijwilligers een centrale rol in de operationele aanpak van een crisis. Via werving en training staan jaarlijks zo'n 5.000 vrijwilligers paraat als teken van veerkracht van de stad.

Samenvattend laat het onderzoek met de vijf succesfactoren zien dat het Geheim van Utrecht is gericht op drie kernpunten: 1. de actieve betrokkenheid en creativiteit van de bewoners, 2. het democratische gehalte van de transitie en 3. de regeneratieve, post-neoliberale aanpak van klimaatverandering.

Van verbeelding naar realiteit

Het verhaal van de ramp in 2032 is fictie. Het *Geheim van Utrecht* heeft ook iets utopisch. Een wensdroom van kwaliteiten die de stad veerkrachtig maakt. De vraag is: hoe verhoudt zo'n wensdroom zich met de wereld van 2022?

Het is in deze tijd nodig dat we als stad onze verantwoordelijkheid nemen, onze verbeeldingskracht gebruiken en leren omgaan met grote onzekerheden rond de effecten van klimaatverandering.

We kunnen moed putten uit acties van jongeren die wereldwijd verzet tonen en de politiek mede verantwoordelijk achten voor de huidige klimaatontwrichting. Van groot belang daarbij is dat we gezamenlijk optimaal de kennis en ervaringen gebruiken die zijn opgedaan met de realisatie van initiatieven in de stad. Om die reden volgt hierna uitleg

Spontane filmavond - 11 januari 2013; kantine van de Werkspoorathedraal

over de urgente klimaatverandering en het begrip regeneratie dat hiervoor al een enkele keer is genoemd. Vervolgens is een beknopte geschiedenis van het Cartesius Museum te lezen.

Verder lezen

Het Cartesius Museum heeft aan de wieg gestaan van de Engelstalige publicatie *Cooperate The Creative Normal* over nieuwe samenwerkingsvormen binnen de culturele en creatieve sectoren, en tussen deze sectoren en andere maatschappelijke terreinen. Bijdragen werden geschreven door verschillende conservatoren alsmede schrijvers van buiten het museum. Editor: Giep Hagoort. Publisher: Eburon i.c.w. ASOM.

Hoe Utrecht leerde dansen

Experimenteerruimte voor een regeneratieve gebiedsontwikkeling

John Huige

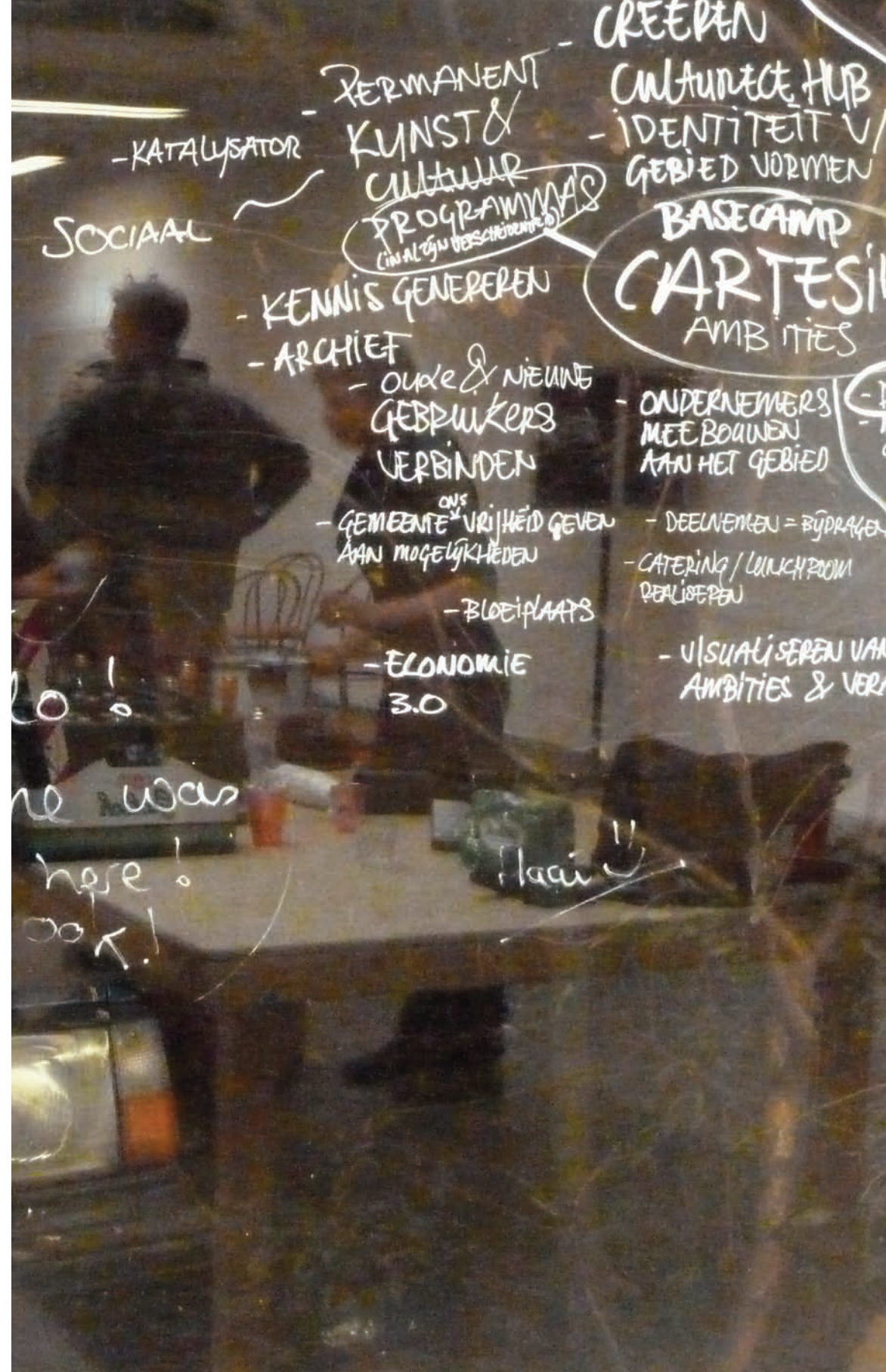
In het voorgaande artikel over *Het Geheim van Utrecht* worden 5 cruciale succesfactoren genoemd waardoor Utrecht aan een ramp kon ontsnappen. Het gaat over: een systeemdoorbrekende aanpak, meer democratie, samenwerking, de rol van kunst en cultuur en een alles omvattende aanpak. Dat deze factoren bepalend werden, was al in de verschillende veranderingstrajecten – ook elders in de wereld – in 2021 zichtbaar.

Donella Meadows, een van de pioniers van de milieukunde, gaf al aan dat het erg moeilijk is om systemen te controleren. 'Maar', gaf ze aan, 'we kunnen er wel mee dansen':! 'De toekomst kan niet worden voorspeld, maar deze kan wel worden voorgesteld en liefdevol tot stand worden gebracht. Systemen kunnen niet worden bestuurd, maar ze kunnen wel worden ontworpen en opnieuw ontworpen. We kunnen niet met zekerheid vooruitgaan in een wereld zonder verrassingen, maar we kunnen verrassingen verwachten en ervan leren en er zelfs van profiteren'. Hoe ga je als stedelijke overheid om met zoveel onzekerheid en onduidelijkheid. Dat is best moeilijk. Daarom zijn er burgers. Die kunnen vrijelijk luisteren, ontdekken, verrassingen ondergaan en er van profiteren en leren. Daarom ook zijn de burgerberaden die in landen, regio's en steden uit de grond schieten (Amsterdam, Deventer, Frankrijk, Groot Brittannië) zo succesvol. Daarom ook bloeien de regionale energiecoöperaties en nog veel meer.

Die successen en het enthousiasme worden mede bepaald door de toenemende urgentie om snel grote stappen te zetten – niet alleen op mondiaal en Europees niveau, maar ook op landelijk, regionaal en huishoudelijk niveau. De kernpunten van de urgentie worden gevormd door de klimaatontwrichting, de stikstofproblematiek en de woningcrisis.

Tien punten die deze urgentie duiden (en die aan te vullen zijn met vele anderen):

1. De huidige CO₂-uitstoot neemt mondiaal jaarlijks nog met 2,2% toe.

Aantekeningen op de ramen - 14 januari 2013, kantine van de Werkspoorkathedraal

Hangend Huis, een spoor van herinneringen. Een theatrale installatie van LAB 0.41 - 29 maart t/m 1 april 2013, Werkspoorkathedraal

2. 150 tot 200 soorten planten, insecten, vogels en zoogdieren sterven elke 24 uur uit.
3. 2 miljard mensen moeten leven van minder dan 2 dollar per dag, terwijl minder dan een procent van de bevolking meer dan 50% van de wereldrijkdom bezit.
4. 85 individuen bezitting meer dan de helft van de wereldbevolking.
5. 93 cent van elke nieuw verdiende dollar gaat naar de top 1%.
6. De oceanen zijn 30% zuurder dan 40 jaar geleden.
7. 50% van het dierenrijk is in de laatste 40 jaar verdwenen.
8. Energiemaatschappijen spenderen 900 miljoen dollar aan lobbywerk elk jaar.
9. We kunnen in 2030 volledig werken met hernieuwbare energie als technologie de enige factor was.
10. Er zijn inmiddels wereldwijd meer dan 2 miljoen organisaties actief als sociale beweging op de terreinen van ecologie, rechtvaardigheid en inheemse volkeren.

Nog altijd is **economische groei** de systemische dwangbuis van ondernemingen en overheden. Tezamen doen ze er alles aan om de markt(en) vrij baan te geven. De stijging van het Bruto Binnenlands Product (het BBP) is nog altijd de ongelukkige meetlat waarmee deze schijnwelvaart wordt gemeten. Niet alleen bedrijven en overheden doen hieraan mee ook de media schieten bij elk positief bericht over economische groei in de jubelstand. Terwijl de verslaafde consumenten via marketingalgoritmes naar de (virtuele) winkel gedreven worden. De hoop dat de corona pandemie zou leiden tot een zekere economische afkoeling is inmiddels ijdel gebleken. De economische groei wordt voor 2022 weer geschat op 3,5%. Dat betekent dat met zo een groei het BBP in 20 jaar verdubbeld. Groei stapelt immers jaar op jaar op elkaar. Dus een verdubbeling van energie, van spullen, van vervoer en noem maar op. Er zitten natuurlijk ook wel besparingen in energieverbruik en dergelijke maar die worden elders omgezet in een groter verbruik.

Gelukkig, steeds meer mensen noemen het schijnwelvaart. Het is een voortzetting van de **uitputting van Aarde**. Het is een extractief (toenevend én uitputtend) gebruik van Aarde; grondstoffen worden opgebruikt. Het is een extractief gebruik van de natuur. Ten behoeve van de economie wordt grootschalige landbouw bevorderd en worden alle zogenaamde schadelijke insecten doodgespoten. Het is een extractief gebruik van mensen. Ten behoeve van de economie worden mensen opgerekt tot een stressvol bestaan. We verbruiken tegenwoordig in zeven maanden zoveel van de natuur als de planeet in een jaar kan opbrengen. *Earth Overshoot Day* heet die dag waarop dat bereikt wordt. De energie van Aarde, van de natuur, van mensen wordt verbruikt en is daarmee ook onbruikbaar geworden. Het enige dat hiermee steeds duidelijker wordt is de groeiende chaos. Ook al is de opwarming van Aarde inmiddels ruim boven de één procent en hard op weg om binnenkort de fameuze 1,5% te bereiken het eindpunt van de opwarming komt daarmee – zonder rigoureuze maatregelen – zeer waarschijnlijk te liggen tussen de drie en de vier procent. En het duurt duizenden jaren om dat terug te draaien!

De politiek laat het overall afweten. We zijn een gaaf landje zegt premier Rutte steeds. De vraag is voor wie en voor hoelang nog. We zijn geen fijn landje voor vluchtelingen, we zijn geen fijn landje voor starters op de wo-

ningmarkt, we zijn geen fijn landje voor de biodiversiteit, we zijn geen fijn landje voor doortastende klimaatmaatregelen. Er is sprake van betonrot in de democratie noemde ik dit in een eerdere publicatie.² Ik citeerde Tjeenk Willink: 'Een overheid die ten dienste staat van de economische welvaart via de private sector wordt vooral als een kostenpost gezien, niet als een autonome voorwaarde voor een stabiele samenleving en daarmee voor een gezond vestigingsklimaat.' Dat hiermee het vertrouwen in de politiek tot een dieptepunt is gedaald lijkt de centropartijen niet te deren. Zes van de tien Nederlanders heeft weinig of heel weinig vertrouwen in de politiek. De uitvergroting van het politiek gedrag via algoritmes op het internet voedt én vergroot het feitelijke wantrouwen. De Amerikaanse publicist Jamie Bartlett noemt het internet de grootste en overvloedigst gevulde provisiekast van klachten in de geschiedenis van de mensheid is. Hiervoor geldt in hoge mate: wanneer je de werkelijkheid niet kent (of niet wilt kennen) dan kun je ook de leugen niet herkennen. Op lokaal niveau is het vertrouwen in de gemeentelijke overheid nog veel hoger.

Hoe kunnen we deze economische, ecologische sociale en politieke crises tackelen? Door het Stockholm Resilience Center zijn de *planetary boundaries* ontwikkeld. Deze geven tien kritische grenzen aan die niet overschreden moeten worden, zoals verzuring van de oceanen, klimaatverandering en biochemische vervuiling. De genoemde *planetary boundaries* zijn door Kate Raworth gebruikt om de grenzen van haar doughnut-economy aan te geven met een ecologisch plafond. De binnenkant van de doughnut geef de sociale opgaven aan als onderwijs, gezondheid en inkomensverschillen die op hun beurt weer geïnspireerd zijn op de 17 millennium goals van de Verenigde Naties. Wat mij betreft zijn we er daarmee nog niet. De kernvraag is: Hoe kunnen we ervoor zorgen dat Earth Overshoot Day weer verder naar achter in de kalender schuift? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de ecologische diversiteit zich herstelt. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de overheid weer gezien wordt als een betrouwbare hoeder van ons welzijn? Hoe kunnen we de klimaatontwrichting stoppen?

Een regeneratieve focus

Degrowth is een middel om er minder uit te halen. Wanneer we minder produceren en consumeren blijft er altijd nog een grote rest factor. 10% minder laat altijd nog 90% bestaan. De vraag is: hoeveel moeten en kunnen we terug? Met Donella Meadows zeg ik: *de toekomst kan niet worden voorspeld, maar deze kan wel worden voorgesteld en liefdevol tot stand worden gebracht*. Wat we nodig hebben is een regeneratieve focus. Regeneratief betekent weer in de oorspronkelijke toestand terugbrengen. We hebben Aarde gebruikt als een creditcard. Uitgeven en verspillen zonder aan terugbetalen te denken. In plaats van vage containerbegrippen als duurzaamheid die iedereen kan onderschrijven. En in plaats van letterlijk heel globale begrippen als *planetary boundaries* moeten we ons snel gaan richten op het ontwikkelen van een regeneratieve strategie: Hoe kunnen we Aarde feitelijk meer teruggeven dan we eruit halen en uitgehaald hebben in het verleden.

Regeneratieve landbouw als voorbeeld

Regeneratieve landbouw is een systeembenadering. Dat betekent dat naar het hele landbouwproces en de invloed op de omgeving gekeken

moet worden. Regeneratieve landbouw heeft een positieve impact op de biodiversiteit, de waterkwaliteit, de bodem en heeft een gesloten koolstof- en nutriëntencyclus.³ Landbouw is maar een van de deelsystemen waarop regeneratie of restauratie van de capaciteiten van Aarde toegepast kan worden. Het zou over het hele systeem moeten gaan waarin we leven. Dat is natuur, economie, maatschappij en het politieke systeem. Daarbij moeten we kijken naar zowel de publieke functies alsook de private functies. De regeneratieve aspecten van systemen betreffen: de zelfvoedende, zelfvernieuwende en adaptieve leerprocessen die natuurlijke systemen gebruiken om hun vermogen om gedurende lange tijd te gedijen en te voeden.⁴ Wanneer we dit toepassen op maatschappelijke systemen dan krijgen we **zes kernpunten voor een regeneratieve maatschappij** gedefinieerd door Michael Lewis:

1. Veerkracht is belangrijker dan groei;
2. Samenwerking gaat voor concurrentie;
3. Eerlijkheid en billijkheid gaan voor de vrijheid van markten, handel en kapitaal;
4. Gedecentraliseerd en democratisch eigenaarschap gaat boven geconcentreerd en privé eigenaarschap;
5. De 'commons' gaan voor de onvervreembare rechten van privé-eigendom;
6. Onze afhankelijkheid van de natuur gaat boven het recht om deze te overheersen.

In dit lijstje ontbreekt nog **de politieke sturing**. Het huidige bestel heeft een grondige herziening. We moeten de macht kantelen schreef ik in een artikel.⁵

Het gaat om te beginnen om de organisatie van een machtsvrije en inclusieve dialoog. Maar een machtsvrije dialoog is niet eenvoudig te realiseren. Zeker wanneer sprake is van een sterke gerichtheid op strategisch handelen dan kan dit handelen het communicatief handelen 'overrulen'. Dat geldt ook voor inclusief. Iedereen die te maken heeft met een beslissing moet betrokken kunnen zijn in het proces dat leidt tot die beslissing. In de deliberatieve democratie staan niet de eigen belangen van de deelnemers centraal maar het algemeen goed. Daarnaast is het een vereiste in een regeneratieve maatschappij dat ook sprake is van bijdragen aan geestelijke en culturele vernieuwing, ecologisch herstel en sociale revitalisering.⁶ Machtsuitoefening waarin burgerberaden een centrale positie innemen, geven de beste kans om tot die dialoog te komen. Deze beraden zijn een aanvulling op – en deels een vervanging van – de traditionele representatieve democratie.

We hebben hiermee een **to do lijstje voor de stedelijke overheid** voor na de verkiezingen van maart 2022. Het zou interessant zijn om met burgers en met vertegenwoordigers van politieke partijen voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen in gesprek te gaan over een begaanbare toekomst waarin Utrecht danst.

1. Richt op gemeentelijk en op wijkniveau burgerberaden in. De burgers worden gekozen via een geautomatiseerd systeem, of voor sommige onderwerpen via eigen aanmelding. Stel de bevoegdheden vast. Richt trainingscentra in om burgers ervaring te laten opdoen met vormen van participatie en beraad. Daar hoort ook bij dat ieder-

een toegang moet hebben (met de nodige kennis) tot internet en gemeentelijke systemen.

2. Een eerste onderwerp is de inrichting van en het proces om te komen tot een regeneratieve stad. De vragen daarbij zijn: wat voeg je toe als persoon; wat kun je toevoegen als lokale gemeenschap; wat kun je als bedrijf toevoegen; wat voegt de overheid toe?
3. Inventariseer de sterkte van de veerkracht op centrale levenssferen (onderwijs, gezondheidszorg, natuur, openbaar vervoer, vrijwilligerswerk, en mantelzorg, etc.) en ga na hoe deze sferen in regeneratieve zin kunnen worden omgebogen.
4. Ga in overleg met bedrijven op welke manier zij kunnen en willen bijdragen aan de regeneratieve economie. Daartoe behoort bevorderen van samenwerking en de aspecten die Christiaan Felber noemt in zijn gemene goed matrix: menselijke waardigheid, solidariteit, ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en democratische inspraak en transparantie.⁷
5. Ontwikkel een model waarin regelmatig de effecten van de regeneratieve stad en van de deliberatieve democratie worden gewogen en besproken met het oog op de verdere toekomst.

In de tien jaren van bestaan van het Cartesius Museum heb ik verschillende keren elementen uit bovenstaande tekst voor het voetlicht gebracht. Je kunt daarbij het Werkspoorkwartier als experimenteerruimte voor een regeneratieve wijkontwikkeling zien. Wat mij betreft kunnen de huidige transitiekrachten in dit gebied naar een hogere versnelling schakelen om daarmee tot een daadwerkelijke kanteling te komen.

1 <http://donellameadows.org/archives/dancing-with-systems/> oorspronkelijk 1972

2 <https://www.duurzaamnieuws.nl/wp-content/uploads/2021/01/danspassen.pdf>.

3 <https://transitiecoalitievoedsel.nl/>

4 Research Paper :Measuring regenerative economics: 10 principles and measures undergirding systemic economic health. Brian D. Fath e.a.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589791819300040>

5 <https://www.duurzaamnieuws.nl/kantelpunten-in-de-samenleving-macht-kantelen-van-verticaal-naar-horizontaal/>

6 <http://regenerativesociety.org/defining-regenerative/>

7 Ware Winst, Gemene-Goed-Economie als wegwijzer, Christiaan Felber, uitgeverij Van Arkel, Utrecht, 2017.

Cartesiustafel - 3 september 2012, Werkspoorkathedraal

Tien jaar Cartesius Museum Creativiteit en samenwerking als basis voor succesvolle transitie van een grootstedelijk bedrijventerrein

Erik Uitenbogaard

“Klinkt leuk, maar ik moet 30 gezinnen van de straat houden!”

Zo antwoordde een van de ondernemers in het Werkspoorkwartier toen het Cartesius Museum het aanbod deed om met kunstenaars zijn innovatiekansen te bespreken in ruil voor een pizza.

Niet iedereen staat onmiddellijk open voor vernieuwende vormen van stedelijke transitie. Het Werkspoorkwartier in Utrecht is daarop geen uitzondering. Toch heeft zich in dit industriële gebied dicht tegen het hart van de stad, in amper tien jaar een transitie voltrokken die uitzonderlijk is. Niet alleen uitzonderlijk vanwege het succesvolle resultaat maar vooral en stellig als gevolg van een tamelijk uitzonderlijke inzet van actieve stedelingen.

In de eerste helft van deze tien jaren stond het Cartesius Museum centraal. Een spontaan initiatief van enkele kunstenaars/ontwerpers dat begon in januari 2012 en in enkele maanden uitgroeide tot een groep van vijftieng 'conservatoren' en een grote kring van actieve betrokkenen.

Welke rol speelde het Cartesius Museum? Een museum zonder voordeur, een gebied in het hart van Utrecht. Hoe konden de uitzonderlijke successen worden geboekt? Wat was de praktijk van 'stedelijke dynamiek en vernieuwende samenwerking' die van meet af aan in de subtitel van het Cartesius Museum heeft gestaan?

Een korte historie

Het verhaal van het Werkspoorkwartier start rond 1913 toen de in Amsterdam gevestigde rechtsvoorganger van Werkspoor voor uitbreiding van zijn productie van rollend materieel deze locatie koos, in de toen nog groene weilanden aan de noordwestelijke kant van Utrecht. Als een wig die naar het centrum van de stad wijst, is het gebied ingeklemd tussen de spoorverbindingen met Amsterdam en Rotterdam/Den Haag en aan de westkant het Merwedekanaal (later het Amsterdam-Rijnkanaal). Werkspoor realiseerde er een zeer groot werkterrein met vele gebouwen en een complexe infrastructuur. Fabriekshallen, smederijen, spoorverbindingen en werkhavens voor de aanvoer van grondstoffen en de uitvoer van onder meer scheepsmotoren, treinen en locomotieven. Tientallen jaren heeft Werkspoor hier werk verschaft aan vele trotse arbeiders. Op het hoogtepunt eind zestiger jaren, werkten er bijna zesduizend mensen, waaronder veel 'gastarbeiders', voornamelijk Spanjaarden en Italianen. Voor huisvesting van al die arbeidersgezinnen zijn complete wijken gebouwd. Begin zeventiger jaren loopt de bedrijfsvoering van Werkspoor echter vast en in 1972 moesten de poorten sluiten. In de jaren die volgen worden veel gebouwen gesloopt en veel infrastructuur verdwijnt. Een handvol panden blijft staan waarvan enkele op alternatieve manieren worden gebruikt. Ze bieden huisvesting aan allerhande activiteiten, zoals een sportschool (Jimmy's Gym), evenementenhal (Central Studio's), kin-

derparadijs (KidzCity) en ateliers voor kunstenaars (Vlampijpateliers). In de veertig jaren die sinds de sluiting van Werkspoor zijn voorbijgegaan heeft het gebied een aanzien gekregen dat kenmerkend is voor alle bedrijventerreinen: een ogenschijnlijk willekeurige verzameling bedrijven, onderling niet verbonden, in een omgeving die evenmin samenhang vertoont. Het zijn vooral functionele bedrijfspanden zonder architectonische pretenties, met hekwerken, rolluiken, geparkeerde vrachtwagens, reclameborden, schaarse verlichting en hier en daar een ongebruikt pand of braakliggend terrein.

De lakmoesproef

Dit is de situatie die we eind 2011 aantreffen als ik als vormgever met enkele collega-ontwerpers het idee bespreek om op dit bedrijventerrein een experimentele samenwerking te starten. Zou het mogelijk zijn om hier samen met kunstenaars, buurtbewoners en bedrijfsleven belangrijke maatschappelijke thema's op te pakken? Een creatieve samenwerking waar we vanuit een gemeenschappelijke belangstelling belangrijke thema's verbinden aan de directe omgeving, relevant en praktisch uitvoerbaar?

We leggen het idee op 12 januari 2012 voor aan een aantal mensen van wie we graag de mening horen en komen daarvoor samen in *De Schaverij*, een gezamenlijke werkplaats van kunstenaars en ontwerpers in het Werkspoorkwartier. De deelnemers zijn vertegenwoordigers uit de culturele sector, het kunstonderwijs, de universiteit en de gemeente Utrecht. Men reageert enthousiast en ziet vooral kansen voor een aanpak van onderop. De bijeenkomst geeft energie en voor mij ontstaat al tijdens deze rondetafel de gedachte aan een analogie met dat van een museum, compleet met conservatoren. Enkele weken later ligt er een concrete ambitie met een titel: *Cartesius Museum, voor stedelijke dynamiek en vernieuwende samenwerking*.

Cartesius als wegbereider

Niemand minder dan de grote filosoof René Descartes heeft in het latijn zijn naam gegeven aan de Cartesiusweg die dwars door het Werkspoorkwartier loopt. Jarenlang is het bedrijventerrein genoemd naar deze weg. Descartes heeft een indrukwekkende historische betekenis en hij is – onder andere aan de Universiteit Utrecht – de wegbereider geweest voor de scheiding van kunsten en wetenschappen. Het Cartesius Museum zou nu, krap vierhonderd jaar later, de kunsten en wetenschappen weer samenbrengen en daar burgers en bedrijfsleven bij uitnodigen om samen concrete activiteiten op te zetten in dit tamelijk onsamenhangende bedrijventerrein.

De ambitie van het Cartesius Museum is het realiseren van experimentele activiteiten, gericht op stedelijke vernieuwing en gedreven door vernieuwende samenwerking. Samenwerking die wordt ingegeven door intrinsieke motivatie: 'het gaat mij aan, dus ik doe mee'.

Het Cartesius Museum was en is in de eerste plaats een ambitie, het heeft geen einddoel, geen vast plek of organisatiestructuur en zelfs geen primaire financieringsbehoefte. Wel is direct besloten om de ambitie te koppelen aan de fysieke contouren van het bedrijventerrein en ook werd een stichting opgericht met een comité van aanbeveling om het initiatief een steviger basis te geven en als zelfstandig rechtspersoon aanspraak te kunnen maken.

In hoog tempo kreeg het Cartesius Museum vorm. Binnen drie maanden committeerden vijftig mensen zich als 'conservator' met de intentie om vanuit de eigen professionele praktijk activiteiten te ontwikkelen die pasten in de opzet van het Cartesius Museum. Een bonte verzameling enthousiaste mensen, waaronder kunstenaars en ontwerpers, docenten, hoogleraren, buurtbewoners, ondernemers, en economen. Voor allen gold dat zij zich verbonden voelden met dit Utrechtse bedrijventerrein in transitie en zo nu en dan hun werkzaamheden lieten passen binnen de ambities van het Cartesius Museum.

Een gebied in transitie

Intussen werd bij de gemeente Utrecht gewerkt aan een ontwikkelingsvisie voor hetzelfde gebied dat op 10 april 2012 werd gepubliceerd.

Uit de *Ontwikkelingsvisie Werkspoorkwartier*:

"Het toekomstperspectief van Werkspoorkwartier ligt in het creëren van een 'stedelijk werklandschap' voor stads-georiënteerde bedrijven inclusief een 'creatieve zone'. Vanuit de bestaande situatie zal geleidelijk de gewenste identiteit moeten groeien en betekenis gaan krijgen. Bij de verdere ontwikkeling van het gebied is dus een wensbeeld leidend, die bestaat uit een aantal thema's en waarden, en niet uit een ruimtelijke of programmatische blauwdruk. Het is niet de bedoeling om vanaf de tekentafel grootschalig het gebied te gaan transformeren. Veeleer gaat het om ruimte te geven aan toekomstige initiatieven wanneer ze binnen de identiteit passen en de kernwaarden van het gebied gaan versterken. [...]

Bij een functioneel programma hoort normaliter een kwantitatieve tabel met vierkante meters. Nu is het streven hier gericht op de ontwikkeling van een identiteit, niet perse op een transformatie met vastgoedontwikkelingen gericht op waardevermeerdering. De waarde van Werkspoorkwartier zit vooral in de huidige en toekomstige betekenis als (vernieuwend) werklandschap. Juist de schaars geworden averechtse kwaliteiten moeten gekoesterd worden, zodat de doelgroepbedrijven de ruimte kan worden gegeven. Een gefaseerde transformatie met als doel de grondwaarde te vermeerderen zou op termijn de huidige doelgroepen weggagen."

Deze visie sloot naadloos aan op de ambitie van het Cartesius Museum, maar er was niet veel méér mogelijk dan die plannen ter kennisgeving aan te nemen. Wat kan de burger doen? Hoe ziet transitie eruit? Wat is hier van overheidswege te verwachten?

Cartesiustafel en een schitterend cadeau

De conservatoren die er de tijd voor hadden en andere belangstellenden kwamen elke eerste maandag van de maand bij elkaar om te horen wie waar mee bezig was, of daar hulp bij nodig was, welke nieuwe mogelijkheden zich voordeden en hoe het netwerk groeide. Een maandelijks repeerende bijeenkomst die al snel de *Cartesiustafel* genoemd werd en cruciaal bleek in de opbouw van de activiteiten. De Cartesiustafel bleek te werken als een borging voor het 'bottom-up' principe en voorkwam 'top-down' denken en organiseren. We planden elke volgende Cartesiustafel weer op een andere locatie in het Werkspoorkwartier. De bijeenkomsten, met een open agenda, hadden een nomadisch bestaan, met steeds een nieuwe gastheer of vrouw, en met wisselde deelnemers. Zo leerden we elkaar, onze werkzaamheden en de wijk goed kennen.

Openbare Les door conservator Giep Hagoort - 3 september 2012, Werkspoorkathedraal

Leerlingen van UniC (havo-vwo) - 8 november 2013, Werkspoor-kathedraal

Al in het vroege voorjaar van 2012 opperde één van de conservatoren om voor een geplande activiteit de sleutels te bemachtigen van een reusachtige leegstaande fabriekshal in het hart van het gebied. De hal bleek eigendom van de heer Krooijmans die zijn zaken liet behartigen door een vriendelijke dame op een kantoor in Hilversum, boven een showroom met dure auto's. De hal kon worden gekocht of gehuurd maar dat wilde al enkele jaren niet vlotten.

'Wat gaan jullie daar doen?' Mijn uitleg volstond en ik kreeg de sleutel mee. 'Morgen graag terugbrengen.' Ik beloofde het. We maakten de kleine deur in de reusachtige zijgevel open en waren sprakeloos. Er vlogen enkele duiven verschrikt op in de lege ruimte die honderd meter lang, zestig meter breed en ruim twintig meter hoog is. De lege hal met het licht dat door de dakvensters kwam gaf je het gevoel een kathedraal te betreden. Het meest indrukwekkend waren de kolossale pilaren met leidingen, buizen en hijsinstallaties die de indruk gaven dat er ieder moment weer industriële activiteit zou plaatsvinden. We hielden onze bijeenkomst met meegebrachte stoelen en lieten onze fantasie de vrije loop. Een ruimte waarmee zoveel mogelijk was! Een Werkspoor-kathedraal!

Na goed overleg en een beter begrip van onze ambities ging de eigenaar ermee akkoord dat we de ruimte vaker konden gebruiken, en als we iemand tegen zouden komen die belangstelling voor het pand had dan werden we vriendelijk verzocht om deze door te verwijzen. Geen kosten, geen bijzondere verplichtingen; een schitterend cadeau!

28

De ene activiteit na de andere

Wat opvalt is de enorme energie die in korte tijd vrijkwam bij een grote groep actieve burgers die zich verbonden voelden met het Werkspoorkwartier, met de Werkspoor-kathedraal en met een kerngroep van creatief professionals die het initiatief genomen hadden. Een initiatief gebaseerd op het aanboren van energie van onderop en van intrinsieke betrokkenheid. Een proces dat rolde als een sneeuwbal in paksneeuw.

De eerste vijf jaren pieken in de geschiedenis van het Cartesius Museum. Een periode die belangrijk verbonden is met het gebruik van de Werkspoor-kathedraal maar ook elders in het gebied werden door ons activiteiten opgezet.

De ambitie van het Cartesius Museum draaide grotendeels op eigen initiatief van een grote en zeer diverse groep mensen, zonder externe impulsen en zonder financiële afhankelijkheid. De praktische basis werd gevormd door de bruikleen van de Werkspoor-kathedraal – inclusief de iets makkelijker warm te stoken kantine – vijftig stoelen, een beamer en een koffiezetapparaat.

De activiteiten van het Cartesius Museum hadden een zelforganiserend karakter en waren gebaseerd op openheid en eigen verantwoordelijkheid. Als iemand uit de min of meer vaste groep betrokkenen een initiatief ontplooid werd daar door anderen aan bijgedragen. Eerst als kritisch klankbord en als er werd uitgevoerd met veel praktische ondersteuning. Soms kwamen er 'klussen' tevoorschijn. Bedrijven uit de omgeving met concrete vragen, zoals een alternatief personeelsfeest, meerdere kleine en enkele grote evenementen en scholen die met leerlingen en studenten aan de experimentele aanpak deel wilden nemen. Met grote

regelmaat organiseerde het Cartesius Museum rondetafels en 'Openbare Lessen' met bijdragen van conservatoren en gastsprekers. Een lange serie met spraakmakende evenementen vond plaats. Als locatietheater realiseerde de Stadsschouwburg meerdere spectaculaire uitvoeringen van *Fausto*; Expodium (ook conservator) liet er de door stadsdichter Ruben van Gogh gecomponeerde *Werkspoorkorenopera* opvoeren door een groot aantal Utrechtse koren op muziek gecomponeerd door Bob Zimmerman; op de tentoonstelling *1boom* toonden tachtig ambachtslieden hun werk; het alternatieve personeelsfeest *FestiBol* vond plaats met complete kermisattracties; zestig studenten van MBO Utrecht namen deel aan *Het Klaslokaal van de Toekomst*; met het evenement *Cartesius Unplugged* in de Werkspoorkathedraal en op de kades erachter werd een midzomerfeest gerealiseerd voor de buurtbewoners; met een dagvullend programma *De Kracht Van Doen* liet een groot aantal conservatoren van het Cartesius Museum samen met HU en HKU zien welke invloed de actieve burger heeft op stedelijke dynamiek transitie in het bijzonder. Een redelijk compleet overzicht is goed gedocumenteerd op de website van het Cartesius Museum terug te vinden.

Een dynamiek die een aparte plaats inneemt is de samenwerking van het Cartesius Museum met ambtenaren van de gemeente Utrecht. Onze uitzonderlijke bedrijvigheid in en rond de Werkspoorkathedraal was ook de gemeentelijke 'gebiedsmanager' opgevallen. Zijn deelname aan een Cartesiustafel leverde enthousiaste reacties op van de aanwezigen en de uitnodiging om samen te onderzoeken welke mogelijkheden er waren voor planontwikkeling in de wijk. Voorafgegaan door een gezamenlijke maaltijd hebben zo'n twintig mensen – evenveel ambtenaren uit verschillende sectoren als betrokkenen uit het Cartesius Museum – zich in dialoog en afzonderlijke werkgroepjes gebogen over de mogelijkheden voor een open karakter rond het gebruik van gemeentelijke grond en voorzieningen. Deze gezamenlijke verkenning bleek een vruchtbare aanjager en heeft onder meer geleid tot een mogelijkheid om plannen in te dienen voor het gebruik van de strook gemeentelijke grond aan de oostkant van de wijk, langs het spoor naar Amsterdam, maar ook tot de uitwerking van een 'huisstijl' voor het Werkspoorkwartier die onder meer op de viaducten en trottoirs is aangebracht en tot de aanleg van een voet- annex jogging-pad door de wijk. Een spraakmakend resultaat is het circulaire 'Hof van Cartesius' dat tot stand kon komen langs de spoordijk waar sindsdien meer alternatieve projecten huisvesting hebben kunnen realiseren.

De samenwerking met de gemeente is te kenschetsen als open en constructief en over het algemeen werd die samenwerking gevoeld als een werkelijk samen werken, met een zelfde grondhouding. De gemeente als overheidssysteem, met name waar het starheid rond grondprijzen en bestemmingsplannen betrof, heeft echter ook tot frustraties geleid – ook bij betrokken ambtenaren. Toch overheerst het gevoel samen een open samenwerking te hebben gerealiseerd die mede bepalend is geweest voor het verdere ontwikkelingsklimaat van het Werkspoorkwartier. Feitelijk was ook een aantal ambtenaren deel geworden van de bottom-up beweging en werd (en wordt nog steeds) met grote regelmaat aan tafel plaatsgenomen om met zoveel mogelijk betrokkenen te praten over de ontwikkeling van het Werkspoorkwartier.

De Kracht Van Doen - 2 juni 2014, Werkspoorkathedraal

De prijs van succes

Een vraag die mij altijd heeft beziggehouden is de kwestie die conservator Hans Mommaas (huidige directeur Planbureau voor de Leefomgeving) ons bij zijn Openbare les in december 2012 al voorhield: met het opwaarderen van een fysieke locatie sluiten de kunstenaars zichzelf uiteindelijk buiten; de prijzen van grond en huur zullen stijgen en het voor de kunstenaar aantrekkelijke ongestructureerde van een 'verrommeld' industrieterrein verdwijnt. Welk resultaat is hier te boeken?

De huidige situatie laat een groeiend ruimtegebruik door kunstenaars zien, in een gunstige balans met reguliere bedrijvigheid. De vraag is natuurlijk of en hoe lang dit stand zal houden, maar vanuit het perspectief van de start van het Cartesius Museum, tien jaar geleden, is dit een positief resultaat.

De betekenis van het Cartesius Museum is vooral dat de juiste basis is gelegd voor de ontwikkelingen zoals die hun loop hebben genomen. Zoals de unieke en vernieuwende samenwerking tussen ambtenaren en burgers om samen te zoeken naar invulling van een gebied in transitie. Mede door die open houding hebben activiteiten kunnen plaatsvinden die ook bruikbaar bleken voor een blijvende aanpak en de herontwikkeling van oude gebouwen tot commercieel rendabele verzamelplekken voor allerlei ambachten en activiteiten. Het economisch rendement heeft nooit een overheersende plaats gehad in de activiteiten van het Cartesius Museum en in de ambities van de betrokken conservatoren en andere actieve burgers. Wel is er van meet af aan gezocht naar betrokkenheid van zoveel mogelijk stakeholders naar gedeelde verantwoordelijkheid, inclusief de urgente – deels wereldwijde – maatschappelijke vraagstukken, van klimaatcrisis tot economische transitie en altijd in relatie tot de mogelijke rol die kunst en kunstenaars hierbij kunnen hebben.

32

De collectie voltooid

Wat bij de gemeente Utrecht in een planontwikkeling bestempeld werd als gebied in transitie, is door het Cartesius Museum met de inzet van creatief professionals en vele actieve burgers in het Werkspoorkwartier tot bezieling gebracht. Op het nippertje is een vergeten bedrijventerrein van Utrecht met een trotse geschiedenis weer tot leven gewekt door de invloed van creativiteit, samenwerking en betrokkenheid.

Wat jarenlang onder de Latijnse naam van Descartes een nietszeggend bedrijventerrein was is door actieve stedelingen in een progressieve jas gestoken en heeft inmiddels nationale faam als Werkspoorkwartier. Het Cartesius Museum heeft zijn collectie voltooid en zal als rechtspersoon ophouden te bestaan. De collectie blijft, in de vorm van een bezield Werkspoorkwartier, in de herinnering van vele betrokkenen én via de website nog altijd bereikbaar.

Beschikbare bronnen:

www.cartesiusmuseum.nl

Erik Uitenbogaard, Rob Stolte, *Actieve Stedeling Een zoektocht naar de stad als samenwerkplaats*, september 2015 (gratis digitaal beschikbaar via bovenstaande website).

http://www.cartesiusmuseum.org/Sub/OnlineInzien_01.html

Ontwikkelingsvisie Werkspoorkwartier De transformatie van een bedrijventerrein, Maart 2012 (https://omgevingsvisie.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/zz-omgevingsvisie/gebiedsbeleid/_noordwest/2012-03-ontwikkelingsvisie-werkspoorkwartier.pdf)

Cartesiustafel - 1 september 2014, Werkspoorkathedraal

Conservatoren van het Cartesius Museum, actief op wisselende momenten

- **Erik Uitenbogaard** (Cartesius Museum), hoofdconservator.
- **Sophia Anastasia** (ZP), conservator kunst-expositie-events;
- **Ad de Jong** (NUtrecht), conservator mbo-start-ups;
- **Denise Cecile** (Black Box Strategy & Design), conservator kanten kansen;
- **Mathijs van Dijk** (WeLLDesign), conservator flexibel bouwen;
- **Kria Djyoadhiningrat** (VU), conservator inclusieve steden;
- **Franklin van Doesburg** (ZP), conservator dynamisch samenwerken;
- **Maarten Dullemeijer en Rob Stolte** (Autobahn), conservatoren visuele strategie en communicatie;
- **Thijs van Elten en Simon Haazen**, conservatoren theatrale interacties;
- **Giep Hagoort** (UU/HKU/ASOM), conservator stedelijke dynamiek en creatief ondernemerschap;
- **Robert-Jan Hofhuis** (Inform & UDesign), conservator creatief ondernemerschap en crossovers;
- **John Huige** (JHC), conservator economische veerkracht;
- **Geke Hop** (ZP), conservator ruimtelijke ordening;
- **Geert Houben** (TNO), conservator voedselveiligheid;
- **Karel Janssen** (Hogeschool Zuyd), conservator A2-innovatie;
- **Bart Witte** (Expodium), conservator stedelijke artistieke interventies;
- **Hans Mommaas** (UVT/UU), conservator cultuur en duurzame gebiedsontwikkeling;
- **Bas Pickkers** (ZP), conservator co-werkplaatsen;
- **Pim Rooymans** (Go APE!), conservator kunstzinnige en duurzame energie;
- **Astrid Ritskes** (Mevrouw R), conservator menselijke maat;
- **Joris van Tubergen** (ProtoSpace/FabLab), conservator digital production/prototyping;
- **Lara Simons en Marleen Laverman** (Vriendinnen van Cartesius), conservator CartesiusKarakter;
- **Jan Hoogstraten** (LunaWorX), conservator bouwen van dromen.
- **Mariken Gaanderse en Miranda Huiden** (Buurvrouw&Buurvrouw), conservator verbindende ervaringen.

Colofon

Deze publicatie verschijnt naar aanleiding van het tienjarig bestaan van het Cartesius Museum. Na de succesvolle transformatie van een doorsnee bedrijventerrein in een levendig oord van creatieve bedrijvigheid is de missie van het Cartesius Museum voltooid en houdt het museum op te bestaan. De collectie is te raadplegen via www.cartesiusmuseum.nl. Erik Uitenbogaard functioneerde als hoofd conservator, Giep Hagoort en John Huige namen een conservatorschap voor hun rekening. Vormgeving en fotografie: Erik Uitenbogaard

Deze publicatie is aangeboden aan de Utrechtse gemeenteraad waarvan op 16 maart 2022 verkiezingen gehouden worden.

December 2021

Teksten mogen worden overgenomen met bronvermelding. Voor foto's gelden de gebruikelijke copyrights. www.cartesiusmuseum.nl

ISBN/EAN 978-90-824143-1-8

Werkspoor Koren Opera - 20 juni 2015, Werkspoorkathedraal

